

რეზიუმე

თანამედროვე მსოფლიოში ქვეყნების ეკონომიკურ ზრდასა და განვითარებაში ინსტიტუტების როლის და მნიშვნელობის კვლევა სულ უფრო აქტუალური ხდება. რატომ არის ზოგიერთ ქვეყანაში კეთილდღეობის დონე მაღალი, ხოლო ქვეყნების ნაწილი კი საუკუნეების განმავლობაში სიღარიბეში ცხოვრობს. არიან ქვეყნები, სადაც ინსტიტუტების ფუნქციონირება ხელს უწყობს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სტაბილურობას, ეკონომიკის მდგრად განვითარებას და ქვეყნები, სადაც არსებული ინსტიტუტები ვერ უზრუნველყოფენ ვერც პოლიტიკურ სტაბილურობას და ვერც ეკონომიკურ განვითარებას. ცალკეულ ქვეყნების წარმატება იქ გატარებულ ეკონომიკურ პოლიტიკასა და ინსტიტუტების ეფექტიან მუშაობაზეა დამოკიდებული. რაც შეეხება საქართველოს და აქ მოქმედ ეკონომიკურ ინსტიტუტებს, საქართველოში ბოლომდე არ არის ჩამოყალიბებული სტაბილური ინსტიტუციონალური გარემო და სტაბილური ეკონომიკური ინსტიტუტები, რომლებიც ქვეყნის მდგრად ეკონომიკურ განვითარებას უზრუნველყოფენ.

საკვანძო სიტყვები: წესები, ინსტიტუცია, ინსტიტუტები, ეკონომიკური პოლიტიკა, ეკონომიკური განვითარება, მდგრადი განვითარება.

INSTITUTIONS AND THEIR FUNCTIONS IN THE ECONOMY

Shorena Khalvashi

RESUME

Researching the role and importance of institutions in economic growth and development of the countries becomes more actually. Why do some countries have a high level of prosperity, while some of the countries have lived in poverty for centuries? There are countries where the functioning of institutions promotes economic and political stability, sustainable economic development, and the countries where existing institutions can not afford political stability or economic development.. The success of individual countries depends on economic policies and the effective operation of institutions. As for Georgia and the economic institutions here, Georgia does not have a stable institutional environment and stable economic institutions that ensure sustainable economic development.

Keywords: Rules, Institution, Institutions, Economic Policy, Economic Development, Sustainable Development.

ინსტიტუტებზე საუბარისას პირველ რიგში გვახსენდება სიტყვა - წესი (ნორმა). წესები - ეს არის ქცევის მოდელები ან ნიმუშები, რომლებიც გვეუბნებიან როგორ უნდა მოვიქცეთ ამა თუ იმ კონკრეტულ სიტუაციაში. [5, გვ. 36] წესების და ნორმების მრავალფეროვნებაში გამოიყოფა ორი დიდი კატეგორია: წესები, რომლების შესასრულებლად არ არის საჭირო გარე მექანიზმების ჩართვა (ანუ საუბარია ჩვევებზე) და წესები, რომელთა დასაცავად საჭიროა გარე მექანიზმების შემუშავება. ადამიანები ცხოვრობენ გარკვეული ღირებულებების, წარმოდგენების, დამკვიდრებული წესების და ტრადიციების გარემოცვაში. სწორედ ეს ფორმირებული წესები, ქცევები და მათი დაცვის მექანიზმები არის ინსტიტუტები და ინსტიტუციები.

სიტყვა „ინსტიტუტი“ ეკონომიკურ მეცნიერებაში გამოიყენა ინსტიტუციონალიზმის ფუძემდებელმა თ. ვებლენმა ნაშრომში: „წარმატებული კლასის თეორია“ [4, გვ. 28]. თანამედროვე ლიტერატურაში ყველაზე ხშირად გამოიყენება დ. ნორტის და ო. უილიამსონის განმარტებები. თუ უილიამსონი განმარტავს ინსტიტუტებს როგორც მართვის მეთოდებს (საშუალებებს) [5, გვ. 24], დ. ნორტი მათ განმარტავს როგორც საზოგადოებაში „თამაშის წესებს“, ანუ ადამიანის მიერ შექმნილ ჩარჩოებს, რომლებიც ორგანიზებას უწევენ ადამიანთა ურთიერთობებს [2, გვ. 17]. ეს განსაზღვრება თანაბრად ეხება როგორც სოციალურ, ისე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინსტიტუტებს და არ ანსხვავებს ერთმანეთისგან ფორმალურ და არაფორმალურ ინსტიტუტებს.

ინსტიტუტის არსებობა მეტყველებს იმაზე, რომ ადამიანთა ქმედებები დამოკიდებულია და გავლენას ახდენენ ერთმანეთზე. მათ აქვთ შედეგები (ექსტერნალიები, გარე ეფექტები) სხვა ადამიანებისთვის და თვითონ მოქმედებაში მყოფი ეკონომიკური აგენტებისთვისაც. ამასთან, ერთიდაიგივე ქმედება შეიძლება იყოს როგორც რაციონალური არჩევანის, აგრეთვე ჩვევის და სოციალური ინსტიტუტის მოქმედების შედეგი. [3, გვ. 24]

სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ მიღებული კანონები, რომლებიც განსაზღვრავენ სხვადასხვა სამეურნეო ოპერაციის - ხელშეკრულებების გაფორმების, ბუღალტრული აღრიცხვის წარმოების, გადასახადების გადახდის, სამეურნეო სუბიექტის მიერ სარეკლამო კამპანიის წარმოების და ა. შ. - განხორციელების წესებს, უშუალოდ ახდენენ გავლენას როგორც დანახარჯების სტრუქტურასა და დონეზე, ისე სანარმოთა საქმიანობის ეფექტიანობასა და შედეგებზე. [3, გვ. 26] ასე მაგალითად: 1. საგადასახადო შეღავათების დაწესება ვენჩურულ კაპიტალზე

ასტიმულირებს სარისკო ინვესტიციებს ინოვაციურ პროცესებში, რომელიც ასე მნიშვნელოვანია ეკონომიკური ზრდისთვის თანამედროვე ეკონომიკაში; 2. თავისუფალი ეკონომიკური ზონებში ეკონომიკური საქმიანობისთვის განსაკუთრებული პირობების შექმნა ხელს უწყობს აღნიშნულ ზონებში სამეწარმეო აქტივობის ზრდასა და ინვესტიციების მოზიდვას; 3. საგადასახადო შეღავათების დანესება ცალკეულ რეგიონებში ეკონომიკის სპეციფიკური დარგების განვითარების მიზნით, განაპირობებს აღნიშნულ რეგიონების შესაბამის დარგებში სამეწარმეო სექტორის წარმომადგენელთა საქმიანობის ნახალისებას.

ასეთი სახის რეგულაციები წარმოადგენენ ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ფორმებს, ანუ ეს არის სახელმწიფოს ცალკეული ორგანოების შეგნებული ქმედება, რომელიც მიმართულია ეკონომიკური აგენტების ქცევის შეცვლისკენ. სხვადასხვა ინსტიტუტების ეკონომიკური როლის განსაკუთრებული მნიშვნელობის დამაჯერებელ მტკიცებულებებს შეიცავს მონაცემები, რომლებიც მიღებულია XX საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევარში მსოფლიო ბანკის მიერ ჩატარებული კვლევებიდან, სადაც გამოყენებულ იქნა ეკონომეტრიკული ანალიზი გარკვეული ქვეყნების ეკონომიკურ ზრდაზე მოქმედი სხვადასხვა ფაქტორების გავლენის გასაზომად. ეს არის სტატისტიკურად შედარებით სანდო ინფორმაცია, რომელიც გვიჩვენებს დადებით კავშირს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდასა და მათში ფუნქციონირებად ინსტიტუტების „ხარისხს“ შორის. რაც უფრო მაღალია ამ უკანასკნელის ინდიკატორი, მით მდგრადია ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლები და პირიქით. [3, გვ. 28-29].

ინსტიტუტების მნიშვნელობის და მათი ეკონომიკურ ზრდაზე და ეკონომიკის ეფექტიანობაზე ზემოქმედების საკითხი არაერთგზის აქვთ განხილული ინსტიტუციონალური ეკონომიკური თეორიის ფუძემდებლებს თავიანთ კლასიკურ ნაშრომებში. დ. ნორტის წიგნში „ინსტიტუტები, ინსტიტუციონალური ცვლილებები და ეკონომიკის ფუნქციონირება“, მოყვანილია ისტორიული მაგალითები, რომლებიც ასეთი ზემოქმედების ხასიათს და მასშტაბებს თვალნათლივ გვიჩვენებენ. [5, გვ.29] ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე ინსტიტუტების ზეგავლენის კლასიკურ მაგალითად მოყვანილია დიდი ბრიტანეთისა და ესპანეთის განსხვავებული გზით განვითარება XVI-XVII საუკუნეებში. ეს ქვეყნები დიდი ხნის მანძილზე ეკონომიკის განვითარების დაახლოებით თანაბარი დონით ხასიათდებოდნენ. მდიდარი კოლონიებიდან ორივე ქვეყანა უზარმაზარ შემოსავლებს იღებდა. ინგლისში, პარლამენტის გადანაცვლებით, სამეფო ხელისუფლებას არ ჰქონდა უფლება დიდგვაროვანთათვის დიდი გადასახადები დაეკისრებინა, მაშინ როცა სხვაგვარი იყო სიტუაცია ესპანეთში, სადაც არ იყო არანაირი შეზღუდვა სამეფო კარის მხრიდან დიდგვაროვანთა დაბეგვრაზე. შედეგად, ინგლისში დიდგვაროვანთა აქტიურ ნაწილს შეეძლო უშიშრად

და თავისუფლად განეხორციელებინა ეფექტური გრძელვადიანი კაპიტალდაბანდებები. ესპანეთში კოლონიებიდან მიღებული შემოსავლების და ქონების ამოღება ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობისგან დაუბრკოლებლად ხდებოდა მეფის სასარგებლოდ და იხარჯებოდა მოხმარებაში და არა ეკონომიკურ განვითარებაში. დროთა განმავლობაში მოცემულ ქვეყნების საბაზო ინსტიტუტებს შორის ასეთი მკვეთრი განსხვავების გამო ბრიტანეთი გადაიქცა მსოფლიოში წამყვან ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ, ხოლო ესპანეთი დღესაც ერთ-ერთი ყველაზე სუსტი სახელმწიფოა ევროკავშირის ქვეყნებს შორის. [2, გვ. 145-149] აქვე შეიძლება ამ კუთხით ჩრდილოეთ და სამხრეთ კორეის, კომუნისტური და დღევანდელი ჩინეთის მაგალითის მოყვანა. საქართველოს უახლეს ისტორიაშიც 1921-1991 წლები შეიძლება დახასიათდეს როგორც ათწლეულები, როდესაც ხდებოდა ეკონომიკური ინიციატივების არა მარტო ირიბად, არამედ ფორმალურად და იურიდიულად ჩახშობა. საბჭოთა კავშირის სისხლის სამართლის კოდექსში, რომელიც ვრცელდებოდა საქართველოშიც, კერძო მეწარმეობა განმარტებული იყო როგორც სისხლის სამართლის დანაშაული. [5, გვ. 29-30].

ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში ინსტიტუტების მნიშვნელობის შესაფასებლად განვიხილოთ აშშ-ს და მექსიკის მაგალითი. ამ ორ ქვეყანას შორის განსხვავება თვალნათლივ გვიჩვენებს განსხვავებას იმ ორ გზას შორის, რომლებიც გაიარეს ამერიკელმა მილიარდერმა ბილ გეიტსმა და მექსიკელმა მაგნატმა კარლოს სლიმმა. პირველი არის ამერიკული ინსტიტუტების „პროდუქტი“, ხოლო მეორე - მექსიკის. ბილ გეიტსის და „microsoft“-ის წარმატების ისტორია, ისევე როგორც მარკ ცუკერბერგის და „facebook“-ის ყველასთვის ცნობილია. ამ ადამიანებმა წარმატებას მიაღწიეს საკუთარი გამოგონებების, ნიჭის და უნარების რეალიზების წყალობით. [1, გვ. 47-48]

ინსტიტუტები ზემოქმედებენ ადამიანთა ქმედებებზე და სტიმულებზე. პირადი ნიჭი მნიშვნელოვანია საზოგადოების ნებისმიერ საფეხურზე, თუმცაღა რეალიზებისთვის საჭიროებს ინსტიტუციონალური პირობების შექმნას. [1, გვ. 52] ბილ გეიტსის, სტივ ჯობსის, მარკ ცუკერბერგის და სხვა ლეგენდარული ფიგურების წარმატებაში ეკონომიკურ ინსტიტუტებს დიდი როლი აკისრიათ. სწორედ მათი წყალობით მოახერხეს ამ ადამიანებმა საკუთარი კომპანიების დაფუძნება; პირველადი დაფინანსების მიღება; ამასთან, ამერიკულმა შრომის ბაზარმა მათ საშუალება მისცა დაექირავებინათ კვალიფიციური კადრები; კონკუტენტულმა გარემომ კი საშუალება მისცა ეწარმოებინათ პროდუქცია და მიეტანათ მომხმარებელამდე. ეკონომიკური ინსტიტუტები კი, რომლებმაც აქციეს მექსიკელი მაგნატი კარლოს სლიმი, მსოფლიოში უმდიდრეს ადამიანად, სრულიად განსხვავდებიან აშშ-ის ეკონომიკური ინსტიტუტებისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ მექსიკელი

ბიზნესმენის კუთვნილი კომპანია „Telmex“, 1997 წელს მექსიკის კონკურენციის კომისიამ მონოპოლისტად ცნო ერთ-ერთი კონკურენტი კომპანიის საჩივრის საფუძველზე, კომპანიამ გამოიყენა შუამდგომლობა ამპაროზე (recurso de amparo), რომელიც სიტყვასიტყვით ნიშნავს დაცვას, პატრონობას და წარმოადგენს სასამართლოს განსაკუთრებულ გადწყვეტილებას, რომელიც მიუთითებს, რომ ესა თუ ის კანონი არ უნდა იქნეს გამოყენებული კონკრეტულად თქვენს შემთხვევაში. ამან შესაძლებლობა მისცა კომპანიას დარჩენილიყო მონოპოლისტად ლათინური ამერიკის ქვეყნებში. მაგრამ როცა მსგავსი პრეტენზიები გაჩნდა აშშ-ში „micrisoft“-ის მიმართ, ამერიკული სასამართლოს გადწყვეტილებით სრულიად სხვა შედეგი დადგა. ასევე, როცა კომპანია „Telmex“-მა სცადა აშშ-ის ბაზარზე შესვლა, დაარღვია ქვეყანაში მოქმედი კონკურენციის კანონი, მას დაეკისრა ჯარიმა 454 მილიონი დოლარის ოდენობით. როგორც პროცესის შემდეგ მომჩივანი კომპანიის ადვოკატმა განაცხადა, „ამ განაჩენის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ თანამედროვე გლობალური ეკონომიკის პირობებში კომპანიებმა პატივი უნდა სცენ აშშ-ის კანონებს, თუ მათ შემდგომში სურთ მუშაობა აშშ-ში“. როცა კარლოს სლიმი შეეჯახა აშშ-ში მოქმედ ინსტიტუტებს, ის იძულებული გახდა ემოქმედა ამ ინსტიტუტების მიერ დადგენილი წესებით, რადგან ფულის კეთების სხვა მეთოდები აქ არ მუშაობდნენ. [1, გვ. 49-50]

ამერიკის კონტინენტზე ყველაზე მდიდარი სახელმწიფოები არიან აშშ და კანადა. ლათინური ამერიკის ქვეყნებიდან: ჩილე, არგენტინა, ბრაზილია, მექსიკა, ურუგვაი, ვენესუელა. შემდეგ მოდიან: კოლუმბია, დომინიკის რესპუბლიკა, ეკვადორი, პერუ, ბოლივია, გვატემალა, პარაგვაი. თუ გადავხედავთ 50 წლის წინანდელ მონაცემებს, დავინახავთ რომ სიტუაცია მაშინაც იგივე იყო. უფრო მეტიც, მდგომარეობა ზუსტად იგივე იყო 100 და 150 წლის წინათაც კი. [1, გვ. 57].

რითი შეიძლება აიხსნას ეს უზარმაზარი განსხვავება ქვეყნებს შორის? რატომ დაიწყო დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა და მათმა კოლონიებმა, რომლებიც დასახლებული იყვნენ ევროპელებით, სწრაფი ზრდა XIX საუკუნის დასაწყისში და უკან ჩამოივარდნა სხვა ქვეყნები? რატომ ვერ შეძლეს ახლო აღმოსავლეთის და აფრიკის ქვეყნებმა ეკონომიკური განვითარების დონის ამაღლება მაშინ, როცა აზიის ქვეყნების დიდმა ნაწილმა განვითარების თავბრუდამხვევ ტემპებს მიაღწია?

არსებობს რამდენიმე მოსაზრება აღნიშნულის მიზეზებთან დაკავშირებით. ე.წ. „გეოგრაფიული თეორია“, რომლის თანახმადაც მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის განსხვავება მათი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარეობს, რაც სოფლის მეურნეობის განვითარებისთვის და შრომისთვის არათანაბარ პირობებს ქმნის სხვა ქვეყნებთან შედარებით. მაგრამ ჩრდილოეთ და სამხრეთ კორეის მაგალითი ეჭვქვეშ აყენებს ამ თეორიას. ფრანგი

ფილოსოფოსის შარლ დე მონტესკიეს აზრით ტროპიკულ ქვეყნებში ადამიანები უფრო ზარმაცები და უმეცრები არიან, აქვთ მიდრეკილება მბრძანებლობისკენ, დიქტატურისკენ. თუმცა მალაიზიის, სინგაპურის მაგალითი საპირისპიროს მეტყველებს. [1, გვ. 59-68] მეორე მოსაზრება კულტურულ ფაქტორებთანაა დაკავშირებული. რელიგია, ეთიკური პრინციპები, ღირებულებები - ეს არაფორმალური ინსტიტუტები, რატომ უნდა, გავლენას ახდენენ ქვეყანაში მოქმედი ფორმალურ ინსტიტუტების ხასიათზე და ფუნქციონირებაზე, მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანია კულტურის სხვა ასპექტები, როგორიცაა: საზოგადოების ნდობის დონე; საზოგადოების წევრების მიდრეკილება ერთმანეთთან ურთიერთთანამშრომლობისკენ. გერმანელი ფილოსოფოსი მარკ ვებერი თვლიდა, რომ რეფორმაციასა და პროტესტანტულ ეთიკაშია დასავლეთ ევროპის სწრაფი განვითარების გასაღები [1, გვ. 68-75] რასაც, ასევე ნაწილობრივ შეიძლება დავეთანხმოთ.

ქვეყნებს შორის არსებულ სხვაობას ასევე ხსნიან ე.წ. „თეორიით უმეცრებაზე“, რომელიც ამტკიცებს, რომ ღარიბი ქვეყნების მაცხოვრებლებმა და მმართველებმა უბრალოდ არ იციან როგორ გაამდიდრონ ქვეყანა. ეს მოსაზრება ახლოსაა იმ ეკონომისტების მსოფლმხედველობასთან, რომლებიც იზიარებენ ინგლისელი ეკონომისტის ლაიონელ რობინსის ცნობილ განმარტებას, რომელიც განსაზღვრავს ეკონომიკას, როგორც მეცნიერებას, რომელიც სწავლობს ადამიანის ქმედებებს, როგორც დამოკიდებულებას მიზნებსა და შეზღუდულ რესურსებს შორის, რომელთაც აქვთ ალტერნატიული გამოყენება [1, გვ. 76-81].

ეკონომისტების და ეკონომიკური მრჩეველების უმრავლესობა, როგორც წესი, კონცენტრირებულია იმაზე, რომ გააკეთონ „ყველაფერი სწორად“, მაგრამ რაც მართლა მნიშვნელოვანია, არის იმის გაგება, თუ რატომ აკეთებენ ღარიბი ქვეყნები „ყველაფერს არასწორად“. ხშირ შემთხვევაში ეს ხდება არა გეოგრაფიული ფაქტორების ან კულტურულ-რელიგიური მოსაზრებების გავლენით, არამედ შეგნებულად და გამიზნულად. რომ გავიგოთ ასე რატომ ხდება, უნდა გავცდეთ ეკონომიკური მეცნიერების ჩარჩოებს და გავიგოთ რატომ იღებენ ისეთ გადწყვეტილებებს, როგორსაც იღებენ სხვადასხვა ქვეყნის ხელისუფალნი. პრაქტიკამ არაერთგზის აჩვენა, რომ მსოფლიოში ეკონომიკური უთანასწორობის ახსნის გასაღები არის იმის გაგებაში თუ როგორ მუშაობს პოლიტიკური სისტემა. ეკონომიკური აღმავლობისკენ მიმავალი გზა საბაზო პოლიტიკური პრობლემების მოგვარებაზე გადის.

საქართველოს ეკონომიკაში არსებული პრობლემების ერთ-ერთ მიზეზს წარმოადგენს საბაზრო ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი რიგი ინსტიტუტების არარსებობა, ან არსებული ინსტიტუტების სათანადო დონეზე განუვითარებლობა, რაც განპირობებულია პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე ეკონო-

მიკუური რეფორმების განხორციელებით “შოკური თერაპიის” კონცეფციის საფუძველზე. აღნიშნული რეფორმების ფარგლებში ინსტიტუციურ ცვლილებებთან შედარებით უპირატესობა მიენიჭა მენარმეობის, ფასებისა და საგარეო ვაჭრობის სწრაფ ლიბერალიზაციას. აღნიშნულმა პოლიტიკამ გამოიწვია ინსტიტუტების მიმართ ერთგვარი ნიჰილისტური დამოკიდებულების ჩამოყალიბება. პროცესი დღესაც გრძელდება, რასაც ადასტურებს მთელი რიგი საჭირობო ინსტიტუტების არარსებობა და/ან გაუმართაობა. შესაბამისად აუცილებელია საკანონმდებლო მუშაობის გაძლიერება, თანამედროვე პირობებში ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი ინსტიტუციონალური გარემოს ჩამოსაყალიბებლად.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

1. Daron Acemoglu James A. Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty;
2. Норт Д. К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997 (Institutions, Institutional Change and Economic Performance)
3. Институциональная экономика, : Новая институциональная экономическая теория; Под редакцией А. А. Аузана, учебник, М.: ИНФРА-М, 2006;
4. Торстейн Веблен, Теория праздного класса; Прогресс; Москва; 1984.
5. Институциональная экономика; Учебное пособие. Под общей редакцией Г. Н. Макаровой, В. А. Рудякова, Иркутск Издательство БГУЭП2014.